

- Fedor B. Poljakov (Vienna). Vol. 3. – Peterland internationaler Verlag der Wissenschaften / Яков Клотц. – Frankfurt am Mein, 2008. – 562 с.
7. Лотман Ю. М. Труды по знаковым системам / Ю. М. Лотман. – Тарту : [б. и.], 1971. – С. 169.
 8. Нарынская М. Ю. Свобода как философское и лингвистическое кредо М. И. Цветаевой // На путях к постижению Марины Цветаевой : IX Цветаевская междунар. науч.-темат. конф. (9–12 окт. 2001 г.) : сб. докл. / М. Ю. Нарынская. – М. : Дом-музей Марины Цветаевой, 2002. – 320 с.
 9. Саакянц А. Марина Цветаева. Жизнь и творчество / А. Саакянц. – М. : Эллис Лак. – 1997. – 816 с.
 10. Freeman M. Poethy and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature, Metaphor and Metonymy at the Grossroads. A Cognitive Perspective / M. Freeman ; ed. by Antonio Barselona. – Berlin ; New York : Monton de Cruyter, 2000. – S. 266.
 11. Цветаева М. Полное собрание сочинений : в 7 т. Т. 2 / Марина Цветаева. – М. : [б. и.], 1984. – 240 с.

УДК 82.091

Ірина Забіяка
(м. Київ)

МОСКВА В ПОЕЗІЇ ЧЕСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ АВАНГАРДИСТІВ: СПЕЦИФІКА ТВОРЕННЯ ГЕТЕРООБРАЗУ

Статтю присвячено аналізу рецепції Москви в поезії авангардистів – Я. Сайферта та М. Семенка. Виявлено особливості гетерообразу цього міста в чеській та українській культурі початку ХХ ст. Відзначено специфіку художнього образу Москви у творах чеського та українського поетів.

Ключові слова: компаративістика, імагологія, гетерообраз, авангард, авангардна поезія.

Забіяка І. В. Москва в поезии чешских и украинских авангардистов: специфика создания гетерообразу. Стаття посвящена аналізу рецепції Москви в поезії авангардистів – Я. Сайферта і М. Семенко. Определены особенности гетерообразу этого города в чешской и украинской культуре начала ХХ века. Описана специфика художественного образа Москвы в произведениях чешского и украинского поэтов.

Ключевые слова: компаративистика, имагология, гетерообраз, авангард, авангардная поэзия.

Zabiaka I. V. Moscow in the Czech and Ukrainian Avant-Garde Poetry: the Specific Character of the Hetero-Image. The article is dedicated to the analyze of the reseption of Moskow in the avant-garde poetry (J. Seifert, M. Semenko). The

features of this city's hetero-image in Czech and Ukrainian cultures in the early XX century are determined. The specificity of art image of Moskow in the texts of Czech and Ukrainian poets are described.

Key words: comparative literature, imagology, hetero-image, avant-garde, avant-garde poetry.

Постановка наукової проблеми та її значення. Літературознавча імагологія – одна з найцікавіших галузей сучасної компаративістики, міждисциплінарна за своїм характером. Імагологія досліджує “образи інших і себе самого, сформовані національною ідентичністю, що виявляються в літературі, а також у літературознавстві та критиці” [4, 335].

Основні категорії, якими оперує ця наука, – це категорії Я та Інший. Імагологія досліджує образ не як художній, а як ментальний феномен, намагається відповісти на питання, *як, через які причини та в який спосіб поширюються певні уявлення про Іншого у свідомості Я*, а також: *як можна охарактеризувати Я через його стосунок до Іншого*: “... став очевидним дуже важливий (для всіх типів імагології та дискусій про ідентичність) факт, що кожен “образ іншої землі” зрештою був значною мірою заснований на образі своєї власної країни...” [2]. Особливий інтерес – у цьому поєднанні/протиставленні себе та не-себе, у пізнанні одного через інше, у взаємній пов’язаності та взаємній залежності цих категорій.

Імагологічні дослідження в Україні тільки починають займати належне їм місце. Хоча початки вивчення народної ментальності та її відображення у художній творчості знаходимо ще у М. Максимовича, М. Костомарова, І. Франка, однак ґрунтовних розвідок із цієї проблеми досі не так багато. На сучасному етапі розвитку науки певні аспекти імагології розробляють у своїх працях Д. Наливайко, В. Будний, С. Андрусів, О. Мишанич, І. Дзюба, Г. Грабович та ін.

Дослідження специфіки творення образу Москви в різних літературах (окрім російської) видається новою і мало розробленою галуззю імагологічних студій. Така розвідка, особливо на матеріалі слов’янських літератур, дасть змогу відповісти на ряд важливих питань з історії культури, соціології та інших сфер нашого життя. Вона має показати значення Москви та її літературного образу в свідомості та самосвідомості інших слов’ян, розкрити роль цього міста у саморефлексіях та самоусвідомленні митців інших країн.

Метою цієї розвідки є вивчення особливостей творення гетеро-образу Москви в поезії чеських та українських авангардистів. Для цього необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати роль Москви (зокрема як ментального феномену) у формуванні позицій чеських та українських митців; виявити риси Москви в уяві митців, художні засоби, що відображають ці риси в поезії; визначити подібні та специфічні риси образу Москви в чеській та українській авангардній культурі.

Предметом дослідження є твори Я. Сайферта зі збірки “Соловейко співає погано” (*Slavík zpívá špatně*) та М. Семенка зі збірки “Проміння погроз”. Об’єкт дослідження – образ Москви у творах Я. Сайферта та М. Семенка.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Початок 1920-х років став періодом стрімкого поширення ідей марксизму в Європі. Зокрема, розповсюдженою була ідея світової революції, пролетарських рухів, творення нового світу. Ідея ця унаочнювалася прикладом новоствореного Радянського Союзу, який активно пропагував ідеї рівності та братерства. Москва – столиця нової держави – стала символом усього того, що мало прийти на зміну старим порядкам, які вже не задовільняли європейців після Першої світової війни.

Москва на той час стала для багатьох авангардних поетів символом Іншого – того життя, якого всі прагли, але не знали, як зробити його реальним.

Особливо ідеал Москви був поширений у нерадянських країнах. Для них пролетарсько-революційні рухи були чимось віддаленим у просторі, а тому майже нереальним, хоча й дуже бажаним. Саме тому Москві як символіві цього руху приписували усілякі чесноти, робили її предметом художнього зображення. Тому образ Іншого був цілковитим витвором уяви тих митців, які підтримували комуністичні ідеї. Коли ж вони потрапляли в реальність – у справжню Москву, то або просто не бачили цієї реальності, або були розчаровані.

Чеська культура початку ХХ ст. перебувала під двовекторним впливом – західного мистецтва і радянських пролетарських ідей. Наприклад, у маніфесті “Нове мистецтво пролетарське” (*Nové umění proletářské*, 1922) теоретик чеського авангарду К. Тейге пише: “Російська революція спрямована не лише на реалізацію економічної рівності та справедливості, а й на звільнення людської праці, мате-

ріальної та духовної, аби з неї постала праця вища, продуктивніша, творчість” [5, 247].

Таке захоплення виявилось й у творчості: прикладом можуть слугувати книга прози В. Незвала “Невидима Москва” або часопис “Прага-Москва”, редагований К. Тейге. Пізніше, коли ідеї комунізму прийдуть у Чехію як реальність (після Другої світової війни), ідеали пролетарської революції та радянського раю будуть розбиті, але в 1920–1930-х роках більшість чеських митців захоплювалася Московією.

Українські діячі мистецтва ставилися до Москви по-іншому. Оскільки реально вона була ближчою та відчутнішою, а спільна імперська історія ще добре пам’яталася, цей образ не був таким ідеалізованим. Деякі закликали відійти від Москви (згадаймо маніфести М. Хвильового), дехто наче не помічав її (творчість поетів-неокласиків), дехто – продовжував наслідувати (наприклад, робітничі поети). У творчості українських футуристів, зокрема М. Семенка, Москва займала специфічне місце.

Майже всі дослідники творчості М. Семенка у 1920-х роках вказують на його залежність від російського футуризму, творчості І. Северяніна, В. Хлебнікова, В. Маяковського. Так, рецензію на збірку М. Семенка “Г’єро задається” (1918) П. Филипович починає словами: “Збірку поезій Михайла Семенка написано під великим впливом тих російських поетів, котрі кілька років тому виступили під прапором «футуризму» [1, 446]. А в ґрунтовній статті Б. Якубського другий період творчості поета (1914–1919) охарактеризовано так: “В поезії Семенка цієї доби ми знайдемо виразні впливи поезії російської, почасти західної” [1, 484]. Тож Москва як осередок тих культурних процесів, які М. Семенко прагнув підтримувати – революції в мистецтві, пошуки нових тем (робітнича тема, тема міста) і форм у поезії, як дзеркало деяких тенденцій заходу (адже футуризм і в Росії виник під впливом), Москва як прогрес була близькою українському поетові.

У той же час сам М. Семенко усіляко відмежовувався від усіх попередників, навіть від російських футуристів, стверджуючи власну самотність. Отже, між деклараціями М. Семенка та його творчою практикою існували суттєві відмінності, що почасти ставали протилежностями.

Москва була символом Росії, процесів, що відбувалися у цій країні на початку ХХ століття. Вона сприймалася як осередок нових,

революційних рухів. Чеські поети 1920-х років захоплювалися нею, українці – відмежовувались від її впливу. І ті, і ті мали змогу відвідувати реальну Москву. Враження від цього міста – такого, яким воно було насправді, – ставали основою для поетичних творів. Саме в них Москва постає найбільш зримо, такою, якою була, а не якою її хотіли бачити. Саме очима немосквичів, навіть неросіян, змальовані найцікавіші картини міста початку 1920-х років, що далеко не збігаються з картинами, які малюють маніфести і програмні статті авангардистів. Водночас образ цього не-свого міста характеризує і його творців – чеських та українських поетів.

У ранній поезії Я. Сайферта образ Москви відтворений у збірці “Соловейко співає погано”: вірші “Пісня про Москву” (*Písen o Moskvě*) та “Москва” (*Moskva*). Збірка датована 1926 роком, поезії написані під враженням від поїздки до радянської столиці роком раніше. Книга “Проміння погроз” М. Семенка вийшла у світ 1921 року. До неї увійшов, зокрема, і вірш “Москва”, написаний 26 лютого 1921 року безпосередньо в місті. Порівняємо образи Москви, створені у цих поезіях.

У віршах Я. Сайферта Москва зовсім не виглядає щасливим і могутнім містом. Погляд ізсередини, з вулиць і площ відкрив поетові негармонійні пейзажі. У вірші “Москва” місто постає суцільним кладовищем, сповненим примар і тіней минулого. Авторові видається, що це поле бою, після якого “закривавлена стіна Кремля ще досі шкїрить зуби” (*zkrvavená zed' Kremli ještě dnes cení zuby*). Поет описує колишні багатства, які вже втрачено: “Гнилі каблучки, плісняві діадеми, // кольє, яке ще й досі пахне” (*Shnilé prsteny, plesnivý diadem, // colier, která ještě dnes voní*). Загалом провідна думка, що виникає під час прочитання поезії, – щось загинуло, було втрачене, на місці колишніх розкошів панує смерть. Я. Сайферт уточнює, що саме померло: “Знак влади, царське яблуко, лежить тут на землі, // червиве та гниле” (*Znak moci, carské jablko, leží tu na zemi, // červivé a shnilé*). Хоча поет-пролетар мав би радіти від того, що все старе загинуло, насправді ж образ Москви викликає скоріше жаль і нерозуміння того, чому сталося саме так.

У “Пісні про Москву” автор ще більше нагнітає враження занепаду та нещастя. Багатство, яке хоча й не втрачене, але є різочим контрастом до бідності людей, що живуть у місті. “Кашлем на діаманти // та на твоє блискуче золото” (*Kašlem na diamanty // a na tvé*

špytivé zlato), – пише автор. Ювелір більше не виробляє дорогоцінних прикрас, він, “схилений над своєю діжею, // текуче золото місить // і робить круглі хліби” (*opřeni o své díže, // tekuté zlato mísí // a dělají kulaté chleby*). Всі дороги і непотрібні речі готові віддати мешканці Москви за хліб, бо “золото нічого не вартує!” (*Zlato nic není!*).

Занепад і бідність характеризують образ Москви, що постає із віршів чеського поета. На його думку, столиця пролетарів позбавлена величі і багатства. Отже, образ Москви у поезії зовсім не відповідає тому образу, який створювали пропаганда та віра в комуністичні ідеали. Художня практика чеського поета, викликана безпосереднім життєвим досвідом, відрізнялася від моделей, створених уявою західних прихильників пролетарської літератури. Можливо, саме цей досвід, втілений у поезії, став причиною того, що Я. Сайферт незабаром відходить від авангардних угруповань та їх ідей, подальша його творчість має власний стиль і позбавлена будь-якої тенденційності та ідеологізованості.

Образ Москви у поезії М. Семенка не такий яскравий. Якщо Я. Сайферт намагається вразити своєю картиною міста, то український поет швидше робить невелику замальовку, позбавлену радикальної оцінки чи переконання. Хоча за настроєм, що переймає поета, образ Москви М. Семенка близький образу Москви Я. Сайферта: панує зима, темнота, порожнеча і хворобливість. Поет імітує прогулянку вечірнім містом, яка залишає неприємне враження загубленості і самотності серед вулиць і будинків: “воріт напівтемнить прірва // будинків вечірні межі // морок рве”.

В обох поетів образ Москви створюється за допомогою низки мікрообразів, спільними для яких є образи зими (снігу); бань, веж, стін; дзвонів; кашлю (хвороби).

У вірші “Пісня про Москву” Я. Сайферт поєднує перші два мікрообрази в таку розгорнуту метафору: “Фальшиві зуби твоїх бань // блищать у снігових яснах” (*Falešné zoubky tvých bání // lesknou se v sněhové dásní*). Образ зубів є і в його поезії “Москва”, де вони стосуються Кремля. Отже, гострі та агресивні зуби – ось що асоціюється в уяві поета з головним символом Москви, її центром і суттю. У вірші М. Семенка образ Кремля теж є: “передзвони дзигарів Кремля”. Зауважимо, що дзвони – спільний мікрообраз для М. Семенка та Я. Сайферта. Чеський поет використовує їх наприкінці поезії “Пісня про Москву”: “А дзвони кованим голосом // сповіщають усім

землі // глибоким басом: Хліба! Хліба!” (*A zvony kovovým hlasem // zvěstují po celé zemi // hlubokým basem: // Chleba! Chleba!*). Тут образ більш емоційний, насичений епітетами та підтекстом, ніж у стриманішого українського поета. Москва асоціюється в обох поетів також із застудою, кашлем: “Кашлем на діаманти...” у Я. Сайферта та “...вогкість бронхітить горло” у М. Семенка. Така невелика деталь розкриває не тільки особливості самого міста, а й стан у ньому ліричних героїв – вони почуваються хворими, не повними сил.

Для детальнішої характеристики міста автори залучають образи москвичів. У Я. Сайферта в поезії діють люди: ювелір-пекар, мати та її голодні діти, яким вона несе хліб: “Як приємно пахне // ця коштовність така бідна і проста, // коли навпіл розкраяну несе її мати дітям” (*Jak líbezně voní // ten skvost tak chudý a prostý, // když napůl rozkrojený // nese jej matka dětem!*). Ці люди є ніби живим протиставленням до декларованих багатств і перемог Москви, бо “золото нічого не вартує!”. Натомість у М. Семенка є тільки один герой, що блукає вулицями і площами міста, – він сам.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, образ Москви у Я. Сайферта більш емоційно насичений, перейнятий переживанням та авторськими роздумами. Імовірно, чеський поет мав більше надій та сподівань, пов'язаних із Росією, яку уособлює Москва. Тому й розчарування, помітне в поезії, масштабніше. У творі М. Семенка власних почуттів менше, бо ж і надій не було. Український поет спокійніший, буденіший.

Образ Іншого, чужого міста додає інформації не лише про це місто, а й про творців цього образу. Те, як поети початку ХХ століття сприймали Москву, залежить насамперед від їх власного досвіду і позиції. Тому простежити специфіку творення образу цього міста на інших прикладах видається цікавою перспективою для порівняльних студій.

Література

1. Семенко М. Вибрані твори / М. Семенко ; упоряд. А. Біла. – К. : Смолоскип, 2010. – 688 с.
2. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity [Електронний ресурс] / H. Dyserinck // *Intercultural Studies*. – 2003. – № 1. – Режим доступу: <http://www.intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml> (01.03.2011)
3. Seifert J. Ještě jednou jaro / J. Seifert. – Praha : Československý spisovatel, 1961. – 160 s.

4. Schwarze M. Imagologie, komparatistická / M. Schwarze // Lexikon teorie literatury a kultury. – Brno : Host, 2006. – S. 335–337.
5. Teige K. Nové umění proletářské / K. Teige // Avantgarda známá a neznámá. – Sv. 1. – Praha : Svoboda, 1971. – S. 247–275.

УДК 821.161.1

Михайло Калініченко
(м. Рівне)

“ХАДЖИ-МУРАТ” – МОЕ ЛИЧНОЕ УВЛЕЧЕНИЕ

В статье рассмотрены имагологические аспекты художественного воссоздания образа “Другого” в повести Л. Толстого “Хаджи-Мурат”.

Ключевые слова: имагология, “Другой”, Кавказ, колониальная экспансия, эстетическая и художественная система.

Калініченко М. М. “Хаджі-Мурат” – моє особисте захоплення. У статті розглянуто имагологічні аспекти художнього відтворення образу “Іншого” в повісті Л. Толстого “Хаджі-Мурат”.

Ключові слова: имагологія, “Інший”, Кавказ, колоніальна експансія, естетична і художня система.

Kalinichenko M. M. “Hadji-Murat” – my Private Passion. The article examines the image aspects of artistic representation of the “Other” in L. Tolstoy’s story “Hadji Murat”.

Key words: Image Studies, “Other”, Caucasus, colonial expansion, aesthetic and artistic system.

Постановка научной проблемы и ее значение. Повесть Л. Толстого “Хаджи-Мурат” – одно из тех произведений мировой классики, которое может быть вполне понято только с помощью инструментария имагологии. В ней Толстой вошел в духовное, эстетическое взаимодействие с чужой и чуждой, незнакомой и загадочной не только для него самого, но и для абсолютного большинства его современников жизнью и культурой кавказских горцев, имевших смелость десятилетиями противиться колониальной экспансии Российской империи. И это закономерно привело его к необходимости эстетического, художественного осмысления проблемы Другого – той проблемы, которая сегодня, спустя столетие, стала одной из центральных не только для имагологии, но и для философии, осуществившей антропологический и лингвистический поворот.